

discourse is realized within the ritual speech genres of the inaugural address, greetings, and obituaries. The semantics of these ritual texts reference Christian, Muslim, and Jewish holidays, although texts addressed to Christians predominate. The foundational concept in presidential speeches that demonstrates proximity to religious discourse is GOD, verbalized through the lexemes. The intersection of presidential and religious discourse is further expressed through the use of intertextual element – quotations from religious texts, including the Holy Scriptures.

Key words: presidential rhetoric, political discourse, presidential discourse, religious discourse, ritual genre.

Отримано: 17.09.2025 р.

УДК 811.161.2'367'373.46

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.44-55

Наталія Ладиняк

*ORCID 0000-0002-2230-4748,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Тетяна Сукаленко

*ORCID 0000-0002-5107-9914,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мовної підготовки
та соціальних комунікацій,
Державний податковий університет*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті визначено особливості становлення української синтаксичної термінології, розкрито її сучасний стан. Здійснено огляд засадничих праць українських мовознавців ХХ – початку ХХІ століття, які найбільше прислужилися для розбудови граматичної терміносистеми української мови. Встановлено, що українська синтаксична термінологія є динамічною лексико-семантичною системою, розвиток якої зумовлений змінами в синтаксичній теорії, а також позамовними чинниками.

Ключові слова: термін, синтаксис, синтаксична термінологія, терміносистема, Іван Огієнко.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної науки зумовлює зміни в термінології. Наукова мова є живою і складною системою, поняттєвий апарат якої постійно оновлюється. Кожна наукова галузь послуговується власною термінолексикою, яка потребує послідовного перегляду й коригування з огляду на поглиблення наукових знань, виникнення нових теорій та напрямів, поповнення тезаурусу, збагачення дослідницького інструментарію.

Дослідження закономірностей формування терміносистем належить до актуальних у сучасній лінгвістиці. Науковці вивчають структуру, семантику, походження термінів, простежують особливості розвитку термінології різних мов, встановлюють шляхи її формування [2; 12; 25].

Стандартизованість і єдність термінології, мовознавчої зокрема, як уважав Іван Огієнко, має велике значення для розвитку української наукової мови та української освіти. Особливу увагу, зазначав учений на початку ХХ ст., необхідно звернути на усталеність граматичної термінології: «...викладати по школах граматику з невсталеною термінологією і таким же правописом – річ не тільки не корисна, а навіть більше – шкодлива» [21, с. 3]. У праці «Складня української мови» мовознавець писав: «Розуміючи складню як науку про словесне виявлення нашого мислення, стає ясним її велике значення серед інших наук про мову. Складня – це цариця мовознавчих наук, що єдина показує правдиве життя мови. Складня – душа науки про мову, бо ж тільки в реченні оживають і слова, і граматичні форми. Через це складня стала найреальнішою й найпотрібнішою наукою про мову...» [22, с. 122]. Окреслюючи проблеми синтаксичної термінології початку ХХ ст., він зауважував, що стан «науки про складню» «не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення хиткі й неглибокі, не вироблено жодись міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по своєму. Основа складні – складня простого речення – розроблена зовсім не глибоко...» [22, с. 4]. Іван Огієнко ґрунтовно проаналізував методи формування граматичних термінів. Мовознавець наголошував, що вони повинні бути точними, мати чітку структуру, відповідати особливостям української мови, окрім того уживання питомих українських та іншомовних слів має бути збалансованим [20].

Сучасні мовознавці підтверджують обґрунтованість наукових поглядів Івана Огієнка: українська синтаксична термінологія, акумулювавши теоретичні здобутки граматистів, становить розмаїту терміносистему, яка має власну історію розвитку і потребує внормування [25]. Попри значну кількість праць із синтаксису, дослідження української синтаксичної термінології й сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Становлення української наукової термінології є предметом ґрунтовних досліджень. Розвиток граматичної терміносистеми вивчали М. П. Баган, А. П. Загнітко, В. В. Захарчина, О. В. Медведь, Н. А. Москаленко, І. І. Огієнко, І. Я. Ярошевич. Особливості функціонування загальномовних термінів з'ясували В. І. Авраменко, І. А. Казимирова, І. В. Коропенко, І. М. Кочан, М. П. Лесюк, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько. Спеціальні дослідження синтаксичної термінології здійснили О. І. Васецька, Ю. А. Чернобров. Синтаксичну терміносистему потрактовано в монографіях та підручниках І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, П. С. Дудика, Н. В. Гуїванюк, О. П. Загнітка. Низка розвідок (автори І. Р. Козелко, О. С. Масликова, Є. С. Регушевський, В. Й. Чикут) присвячена аналізу термінології, яку вжито у роботах українських вчених та громадських діячів. Н. А. Москаленко у праці «Нарис історії української граматичної термінології» уперше систематизувала історію української терміносистеми. Авторка проаналізувала термінологію в граматиках Мелетія Смотрицького, І. Могильницького, М. Осадца, С. Й. Смаль-Стоцького і дійшла висновку, що уніфікація синтаксичної термінології завершилася лише у 1930-х роках, коли остаточно були сформовані ключові поняття для теоретичного синтаксису [19].

Синтаксичну термінологію як частину граматичної проаналізовано в дисертаціях з історії українського мовознавства. Зокрема В. В. Захарчин у дослідженні «Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття» висвітлює процес формування синтаксичної терміносистеми [12]. Авторка звернула увагу на проблему чинників розвитку української мовознавчої термінології, виокремивши терміни з фонетики, морфеміки, словотвору,

морфології, синтаксису, пунктуації, а також проаналізувала періоди розвитку термінології, узявши за основу класифікацію Івана Огієнка:

- 1) до 50-х років XIX ст.;
- 2) 50–60-ті роки XIX ст.;
- 3) 1889 рік – перші десятиріччя XX ст. [12].

У дисертаційній роботі «Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан)» О. В. Медведь обґрунтувала багаторівневість української граматичної терміносистеми, у якій інтегровано поняттєві і мовні системоформувальні чинники [17]. У праці уточнено способи реалізації системності граматичних термінів у синхронії та діахронії, розмежовано явища синонімії і варіантності, визначено особливості антонімії граматичної терміносистеми [17].

Дисертаційна робота О. І. Васецької присвячена формальній і семантичній варіантності синтаксичних термінів [3]. Авторка окреслила теоретичні засади формальної і семантичної варіантності термінів, визначила специфіку варіативності у синтаксичній термінології [3]. У монографії «Полілексія синтаксичних термінів української мови» дослідниця проаналізувала синтаксичну терміносистему з погляду її варіантності, а також запропонувала термін «полілексія», розмежовуючи варіантність і полісемію термінів. У праці уточнено термінологію сучасної теорії варіантності, введено поняття «концепційні синоніми», обґрунтовано прийоми їхнього аналізу [4].

Особливості синтаксичної терміносистеми української мови дослідила Ю. А. Чернобров. У дисертації «Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст.» мовознавиця розглянула ономастологічні та семантичні категорії українських синтаксичних термінів, проаналізувала явища синонімії, омонімії та оказіонального терміновживання [26]. Значну увагу в роботі приділено історичному «паспорту» синтаксичних термінів: він містить відомості про джерело, час фіксування, регіональне поширення, а також історію його форми й семантики [25].

Синтаксична термінологія привернула увагу вчених, однак її системний опис на сьогодні не є вичерпним і потребує, на нашу думку, подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати основні етапи формування синтаксичної термінології на матеріалі засадничих праць українських граматистів, визначити її сучасний стан й окреслити проблеми, які потребують вирішення, що допоможе поступово заповнити лакуни в дослідженні синтаксичної терміносистеми української мови.

Виклад основного матеріалу. Українська синтаксична термінологія є динамічною лексико-семантичною системою. Кожен період її розвитку пов'язаний зі змінами в синтаксичній теорії, що відбито в еволюції синтаксичних понять, переосмисленні їхньої семантики й оновленні термінологічних дефініцій. Науковці пропонують різні періодизації розвитку синтаксичної терміносистеми української мови. Зокрема Н. А. Москаленко виокремила три періоди в історії синтаксичної термінології:

- 1) до другої половини XIX ст., коли терміни, на думку дослідниці, були переважно неукраїнськими;
- 2) кінець XIX – початок XX ст. – процес активного творення термінів на українській основі, однак із значним калькуванням з інших мов;
- 3) 1930-ті роки – термінологія була остаточно уніфікована завдяки роботі державних комісій [19, с. 207].

Ю. А. Чернобров доповнила періодизацію, яку запропонувала Н. А. Москаленко, й дослідила еволюцію української синтаксичної термінології упродовж XIX – 50-х років XX ст. Мовознавиця докладно проаналізувала синтаксичну термінологію у такій хронології:

- 1) перша половина XIX ст. – початок теоретичного вивчення синтаксису. У цей період науковці здебільшого послуговувалися термінами, запозиченими з інших мов, оскільки не було сформованої питомої термінології. Зроблено перші спроби створення термінів на національному українському мовному ґрунті;
- 2) кінець XIX – початок XX ст. – час активного поповнення термінологічної бази й розвитку синтаксису. Українська мова стала основою для творення граматичних термінів, однак формування цієї терміносистеми було нестабільним і супроводжувалося синонімією, омонімією, іноді доволіним уживанням термінів, які ще не були остаточно закріплені за певними поняттями;
- 3) 1930–1950-ті роки – період уніфікування синтаксичної термінології. Відбулося закріплення термінів у підручниках, терміносистему почали науково описувати, фіксувати у спеціальних словниках. Однак, зауважує Ю. А. Чернобров, ця стандартизація супроводжувалася зближенням із російською та міжнародною термінологією, що спричинило витіснення або втрату питомих українських термінів, заснованих на народній мовній основі [25].

Укладання періодизації української синтаксичної термінології потребує охоплення шляху її розвитку – від найдавніших граматик і до сьогодення: еволюція термінів пов'язана із попередніми науковими напрацюваннями і сучасними змінами. Не завжди можна встановити чіткі межі формування терміносистеми, оскільки воно було зумовлене не лише мовними, а й позамовними чинниками, зокрема територіальним поділом України упродовж тривалого періоду, зовнішнім впливом інших мов, українізаційними процесами, репресіями в науковому середовищі, діяльністю діаспори. Аналізуючи віхи становлення української синтаксичної термінології, за основу для нашого дослідження ми обрали періодизацію, яку запропонувала Ю. А. Чернобров, доповнили її сучасним етапом – початком XXI ст. Увагу привернули праці науковців, які найбільше, на нашу думку, долучилися до розвитку і становлення української синтаксичної термінології у XX – на початку XXI ст.

Історичне дослідження синтаксичних термінів у граматичній терміносистемі української мови започатковане працею Івана Огієнка «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології» [20]. Це вичерпний довідник, який став своєрідним підсумком здобутків мовознавців: він містить численні граматичні терміни, серед яких чимало синтаксичних. У передмові до словника зазначено: «Випускаючи Історичний словник української граматичної термінології, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з свого боку, на що вбогі, і тим по змозі сприяти розвитку нашої граматичної термінології» [20, с. 39]. Мовознавець уклав періодизацію синтаксичної термінології, простежив її зв'язок із розвитком граматичної думки в Україні, залучивши до аналізу матеріал граматик П. М. Дячана, М. Осадци, І. М. Огоновського, О. О. Партицького, С. Й. Смаль-Стоцького та ін. Учений обґрунтував теоретичні засади термінотворення: кожен термін повинен мати чітку структуру, відповідати особливостям національної мови, запозичені елементи треба вживати виважено, не уникаючи питомих. Він зауважував: «... бажано б, аби

граматичний термін подавав одне розумінне, а не де-кілько, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій, як се ми маємо, напр., з виразами “підмет”, що висловлює багато розумінь... “причастник” (participium), “перехід” (переходь гласныхъ), “часування” (Тимченко, conjugatio). Зазначені терміни викличуть зовсім не те розумінне, яке вони мають в граматиці...» [20, с. 9]. Тож словник структуровано у такий спосіб, щоб кожен термін ілюстрував номінації з інших граматик: «...кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя...», що давало змогу встановити, як розвивалася термінологія [20, с. 9].

У праці «Складня української мови» Іван Огієнко проаналізував синтаксичну систему української мови у контексті тогочасних лінгвістичних теорій [22]. Він виокремив такі розділи: «1. Вступ до складні. 2. Складня речення простого. 3. Складня речення зложеного. 4. Складня відмінків та прийменників. 5. Синтаксичне вживання частин мови. 6. Наука про літературну мову» [22, с. 122]. Термінологічний апарат, ужитий у книзі, хоча й містить оригінальні номінативні одиниці («зложене речення», «пояснювальні члени речення», «головний діяч речення» та ін.), загалом подібний до сучасної синтаксичної термінології. Мовознавець прагнув дати точні дефініції основним синтаксичним термінам, розглядав їх з погляду логічного і формального, чітко розмежовуючи речення граматичне і логічне: «Логіка знає в реченні тільки два члени, суб'єкт і предикат, тоді як граматика має їх аж п'ять, бо знає ще т. зв. «другорядні» члени; таким чином бачимо, що ці «головні» члени мають у двох науках тільки одну назву, але різний зміст» [22, с. 69]. Науковий доробок Івана Огієнка в галузі українського синтаксису, його робота з упорядкування термінології сьогодні є актуальними й можуть, на наше переконання, прислужитися для розбудови сучасної синтаксичної теорії.

Цінність для вивчення історії української термінології мають граматики 1920–1950-х рр. XX ст., які через радянську ідеологічну цензуру тривалий час залишалися поза увагою дослідників або були вилучені з наукового обігу, зокрема праці О. Б. Курило, М. М. Сулими, С. С. Смеречинського. Зауважимо, що друга половина 20-х – середина 30-х рр. XX ст. у становленні української термінології вважається періодом «коренізації», українізації термінології. У цей час у мовознавстві панівними були пуристичні погляди, здійснювалися спроби стандартизувати галузеві терміносистеми, упроваджувати світовий досвід із термінологічного планування. Науковці прагнули відмежовувати українські термінопоняття від російських. Провадилася активна термінографічна робота в Україні, Галичині, у західній діаспорі [13, с. 9].

Граматики і підручники окреслили новий етап у формуванні понять українського синтаксису, коли активно розроблялася наукова термінологія в різних галузях знань, зокрема й у мовознавстві. Автори навчальної літератури працювали над кодифікацією мовних норм, стандартизацією терміносистем. Граматисти зосередилися на описі внутрішньої будови підрядного словосполучення й добір термінів для найменування його компонентів. Головне слово номінували як «старше слово» (П. Ф. Залозний), «керівне слово» (П. Й. Горещький), залежне слово – «підрядне» (П. Ф. Залозний). Деякі із запропонованих термінів і сьогодні вживають в українському синтаксисі: «пояснюване слово», «незалежне слово», «означуване слово» (П. С. Дудик).

Дискусію між науковцями того часу спричинили також питання щодо найменування головних і другорядних членів речення, їхніх типів, окрім того, на-

зву синтаксичного розділу уживали по-різному, здебільшого послуговувалися терміном «складня» (І. І. Огієнко, І. Б. Курило), «синтакса» (П. Й. Горецький, І. Шаль, В. І. Сімович). Хоча в зазначений період ще не було усталеного тлумачення синтаксичних термінів, однак він є важливим, оскільки відбулося переосмислення попередніх ідей мовознавців та їхня трансформація для формування національної граматичної термінології. Цінність синтаксичних термінів, які вжито у працях початку ХХ ст., становить їхнє різноманіття, яке виникло через творення найменувань на власній мовній основі.

О. Б. Курило виявила глибоке зацікавлення мовознавчою термінологією, активно долучилася до її розбудови. У «Початковій граматиці української мови» вона приділила значну увагу граматичним термінам [15]. У цій та інших працях запропонувала авторські новотвори, наприклад, «рівнорядно сполучені речення» (однорідні члени речення), «приложенья» (прикладка); поглибила класифікацію членів речення, дослідила односкладність, синтаксичні конструкції з чужою мовою, вставні речення тощо [15; 16]. Мовознавиця розробила теорію й термінологію синтаксису: у її науковому мовленні спостерігаємо вживання питомих термінів, що відрізняються від сучасних, але їхнє значення зрозуміле, наприклад, «безпідметові звороти», «речівнику», «зложений присудок», «чільне слово», «побічне прислівникове речення часу», «побічне прислівникове речення причини», «побічне прислівникове речення способу», «побічне порівнявче речення», «побічне умовне речення», «побічне прислівникове речення цілі», «побічне припустове речення» та ін. [11]. Науковиця зробила значний внесок у розвиток лінгводидактики. Її «Початкову граматику української мови» С. К. Тимченко назвав «новим здобутком часу» з огляду на новітній спосіб подання матеріалу, його структурування й зміст, а мову і стиль викладу О. Б. Курило вважав взірцевими [15, с. 276].

Наукова спадщина В. І. Сімовича охоплює різні мовознавчі напрями – історичну фонетику, історичну граматику, правопис, морфологію, культуру мови і стилістику. Значний внесок учений зробив у розвиток української граматичної термінології, зокрема синтаксису: «...необхідним є знання про те, як і складати слова, щоб із них виходили зрозумілі речення, то того вчить окрема наука, що так і зветься складнею, з-грецька: синтаксою» [23, с. 359]. У підручниках «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» [23] та «Практична граMATика української мови» [24] В. І. Сімович ґрунтовно розглянув різні теми, з-поміж яких: «Складня. Поділ речень щодо змісту. Речення голе [непоширене] й поширене. Прислівниковий додаток. Прикметниковий додаток. Згода в реченні. Пропускове [еліптичне] речення» та інші [23; 24]. Науковець прагнув охопити ключові синтаксичні поняття і явища, запропонував власну термінологію. Синтаксичні терміни, які ужив В. І. Сімович, відповідали тогочасним нормам, були доповнені ґрунтовними дефініціями та ілюстративним матеріалом, хоча й траплялися труднощі, як зауважував мовознавець: «Не всі частини граматики однаково докладно розібрані. Найважливіше для нас то те, щоб ми навчили ся правильно вживати значків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає...» [23, с. 4–5]. І. Р. Козелко зауважила, що мовознавча діяльність В. І. Сімовича здійснювалася у той період розвитку української термінології, коли та потребувала «базових засад до її вироблення, заслуга вченого є значною, бо він став одним із тих, хто формував та складав фонетичну, граматичну терміносистему, розробляв морфемну та словотвірну термінологію» [14, с. 8].

Після періоду «коренізації» розвиток української термінології, зокрема синтаксичної, у середині 30-х – кінці 80-х рр. ХХ ст. зазнав русифікації, термінологічне планування було спрямоване на штучне зближення українських галузевих терміносистем із російською мовою [13, с. 15]. З 1933 року репресії проти «буржуазних націоналістів» серед мовознавців спричинили вилучення словників, термінологічна робота фактично припинилася. У 50–60-ті рр. з'являються нові галузеві словники, у 60–80-ті рр. опубліковані мовознавчі теоретичні праці з проблем термінології й термінотворення: терміни в них здебільшого були побудовані за зразком російських словотвірних моделей, а спроби вживати питомі українські терміни викликали незрозуміння й опір. Водночас не можна применшувати цінність досліджень цього часу, оскільки в них зроблено спробу всебічно описати синтаксис української мови й систематизувати його термінологію. Вийшли друком колективні та одноосібні монографії, підручники з граматики І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, П. С. Дудика, Л. О. Кадомцевої, О. С. Мельничука, В. М. Русанівського та інших українських науковців, які розглядали синтаксичну теорію з формально-граматичного та семантичного поглядів. Першою спробою в українському мовознавстві дослідити синтаксичну семантику речення була монографія «Семантико-синтаксична структура речення», написана у співавторстві І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської та В. М. Русанівського. Речення розглянуте як багатоаспектна одиниця, що має формально-граматичну, семантико-синтаксичну, власне семантичну і комунікативну структури [4]. І. Р. Вихованець, автор розділів про формально-граматичну і семантичну структуру речення, обґрунтував термін «елементарне речення», що стало основою для опису способів творення комунікативних одиниць [4]. Науковець застосовував функційно-семантичний підхід до граматики української мови, зокрема й синтаксису; скласифікував синтаксичні одиниці як основні і вторинні, проаналізував внутрішньореченнєві позиції з огляду на їхню регулярність та обов'язковість [5; 6]. Маючи власне бачення лінгвістичних явищ, І. Р. Вихованець запропонував певні зміни в граматичній термінології української мови, наприклад, назву іменника він радив замінити на «предметник» (оскільки той позначає предмети), прислівника – на «обставинник» (за функцією обставини в реченні), ужив нові термінопоняття семантичного синтаксису – «елементарні / неускладнені словосполучення», «неелементарні / ускладнені словосполучення» тощо. Науковець виокремив мінімальні синтаксичні одиниці, які є компонентами речення або словосполучення, та синтаксичні одиниці-конструкції [5; 6].

Зі здобуттям Україною незалежності і наданням державного статусу українській мові відбулося поживалення термінологічної роботи: відродилися традиції 1920–1930-х рр., мовознавці почали активно співпрацювати із галузевими фахівцями, однак цей процес ще не мав єдиного централізованого керівництва термінологічним плануванням. У 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ ст. виходять друком праці, автори яких продовжують граматичні традиції попереднього часу й одночас збагачують українську термінологію новими поняттями.

К. Г. Городенська у монографії «Деривація синтаксичних одиниць» [7] обґрунтувала теоретичні засади дериваційного синтаксису – нової галузі української синтаксичної науки, яка формувалася на початку 90-х рр. ХХ ст. У праці спостерігаємо вживання нових термінопонять: синтаксема, предикатна синтаксема, вторинна предикатна синтаксема, дериваційна парадигма речення. Основним поняттям синтаксичної деривації визначено синтаксичну похідність.

Мовознавця проаналізувала похідність між одиницями одного рангу (реченнями або словосполученнями) та синтаксичними одиницями різних рангів (реченнями і словосполученнями, реченнями й синтаксемами). Цей підхід був новаторським, оскільки давав змогу досліджувати дериваційну синтаксему (як мінімальній синтаксичній одиниці). Крім того, вперше встановлено особливості дериваційної парадигми словосполучення, простого і складного речень [7].

У монографіях, підручниках Н. В. Гуйванюк розроблено нові методологічні підходи до вивчення синтаксису з погляду структури, семантики, комунікативної функції. Мовознавця запровадила до активного вжитку терміни «корелативність», «синтаксична номінація», «формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць» [9]. Коло її наукових інтересів широкое й охоплює аналіз речення, модальність, типологію і семантику синтаксем та еквівалентів речень, а також вивчення ускладнених складних речень, засобів створення експресивності текстів різних стилів [8].

А. П. Загнітко вважає синтаксис «серцем» граматики, її найскладнішим розділом. Його узагальнювальне значення є ключовим, адже синтаксис об'єднує інші мовні рівні – фонетику, лексику, морфологію і стилістику: «...синтез різноманітних вимірів функціонування мовних одиниць найпоєднаніше пізнається у синтаксичних структурах, що найоптимальніше відображають відношення між реаліями об'єктивної дійсності» [10, с. 7]. У працях «Основи українського теоретичного синтаксису» [10], «Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект» [11] науковець здійснив аналіз концептуальних питань синтаксису, особливу увагу приділив сучасним змінам у синтаксичній будові української мови, простежив їхнє підґрунтя і репрезентативність. Він докладно розглянув теоретичні, функційні та когнітивні поняття: систему і структуру одиниць, семантико-синтаксичні відношення, семантику конструкцій та ін., а також окреслив статус та ієрархію елементарних і неелементарних одиниць, визначив особливості категорійних форм речення з формально-граматичного, семантико-синтаксичного, власне семантичного і комунікативного поглядів [10; 11]. Безперечно, ці наукові розвідки не лише збагатили теорію й практику українського синтаксису, а й сприяли поповненню сучасної синтаксичної терміносистеми.

Сьогодні спостерігаємо збільшення запозичень в українській синтаксичній термінології, спричинене швидким розвитком новітніх напрямків – семантичного, комунікативно-прагматичного, когнітивного синтаксису. Зокрема дослідження семантичної структури речення потребує нових термінів для найменування його функцій, різновидів, компонентів. Активно уживаються такі іншомовні за походженням терміни і терміносполуки: «агенса», «адресат», «деміпасив», «деміактив», «детермінант», «дуплексив», «експірієнсив», «пацієнс», «субстанційний та екзистенційний компоненти речення» та ін. Комунікативно-прагматичний і когнітивний синтаксис послуговуються поняттями референція, перлокуція, локутивний акт, концепт, асиметричні синтаксичні конструкції тощо. Це явище закономірне, адже в такий спосіб відбувається інтегрування української мовознавчої науки в світову, а рівень розвитку досліджень з комунікативної та когнітивної лінгвістики сприяє поширенню європейської термінології. О. Г. Межов у монографії «Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць» класифікував предикати, уживаючи іншомовні і питоми українські терміни, подекуди паралельно, наприклад: «акціональні предикати» / «предикати дії», «квалітативні предикати» / «предикати якості», «квантативні предикати» / «предикати кількості» [19]. З одного боку, це призводить до нестабільності термінології, з іншого, відображає її постійний розвиток.

В українському мовознавстві й надалі спостерігаємо активне уживання запозиченої термінології. Як зауважила М. П. Баган, термінами іншомовного походження переважно послуговуються представники вітчизняного комунікативно-прагматичного синтаксису: «Для означення синтаксичних одиниць за метою висловлення вони використовують терміни, введені в науковий обіг засновником теорії комунікативних актів Дж. Остіном, пор.: вердиктив, екзерситив, комісив, бехабітив, або терміни, запроваджені теоретиком інтенційності Дж Серлем: асертив, директив, комісив, декларатив» [1, с. 11]. Таке уживання запозиченої термінології логічне: зазначені терміни загальновідомі й інтернаціональні, забезпечують точність й однозначність понять. Водночас вони є незвичними для українського мовного середовища й часто семантично непрозорими, тому їх намагаються українізувати [1].

Українські науковці здійснюють успішні спроби заміни запозичених термінів питомими. Зокрема, С. Т. Шабат-Савка, досліджуючи комунікативну інтенцію, уживає віддієслівні українські іменники на позначення видів інтенцій, наприклад, інтенція прохання, вмовляння, випрошування, благання, моління, поради та ін. [26]. Питомі слова є зрозумілими і доступними для користувачів, вони потребують більш широкого уживання в наукових працях.

Висновки. Отже, становлення синтаксичної термінології як важливого компонента наукового дискурсу обумовлене розвитком української мови. Однак через політичну й соціально-економічну нестабільність у періоди становлення української державності її розвиток був неоднорідним. Процес формування синтаксичної термінології відбиває досягнення українських мовознавців у царині теоретичного синтаксису й практиці його викладання. Автори праць з граматики прагнули до вироблення власної наукової термінології, залучаючи номінації з народної мови або адаптуючи іншомовні терміни. У процесі формування засадничих термінів українського синтаксису відбувалося паралельне функціонування запозичень і питомо українських номінацій. Водночас здійснювалася адаптація термінів з російської мови відповідно до українських літературних норм. Такий підхід до термінотворення об'єктивно відбивав розвиток граматичної терміносистеми 20-х – середини 30-х рр. ХХ ст. Згодом процес формування синтаксичної терміносистеми був обумовлений політикою русифікації та репресивними заходами щодо науковців, що позначилося на побудові граматичних термінів, їхньому зближенні з російськими. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. окреслив новий період у формуванні синтаксичної термінології: різноманітність лінгвістичних напрямів спричинила до живання значної кількості термінів семантичного, когнітивного, комунікативного синтаксису, іншомовних за походженням, або до паралельного їх використання.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні розвитку й функціонування синтаксичних термінів у контексті сучасних цифрових технологій, корпусної лінгвістики, а також розпрацюванні стандартизованої граматичної термінології на національній основі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баган М. П. Нові тенденції у формуванні сучасної української синтаксичної термінології. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. Київ, 2015. Вип. 31. С. 9–13.
2. Васецька О. І. Формальна і семантична варіантність синтаксичних термінів: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 19 с.

3. Васецька І. В. Полілексія синтаксичних термінів української мови: монографія. Київ: Наукова думка, 2021. 223 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 368 с.
7. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Вища школа, 1991. 330 с.
8. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст. Чернівці, 2009. 664 с.
9. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
10. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка, 2004. Ч. I. 227 с.
11. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
12. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1995. 185 с.
13. Івашенко В. Л. Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 5–16.
14. Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2019. 277 с.
15. Курило О. Початкова граматика української мови. Київ, 1918. Ч. 1–2.
16. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ, 2008. 303 с.
17. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2001. 17 с.
18. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк, 2012. 464 с.
19. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ, 1959. 224 с.
20. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І Київської друк. спілки, 1908. 79 с.
21. Огієнко І. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1980. 198 с.
22. Огієнко І. Складня української мови. Жовква: Друкарня о. Василяна, 1935. Ч. 1. 196 с.
23. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ; Ляйпціг, 1921. 584 с.
24. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат, 1918. 367 с.
25. Чернобров Ю. А. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві ХІХ – І пол. ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2017. 303 с.
26. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці, 2014. 411 с.

References:

1. Bahan, M. P. (2015). *Novi tendentsii u formuvanni suchasnoi ukrainskoi syntaksychnoi terminolohii* [New tendencies of development of modern Ukrainian syntax terms]. *Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu* [Scientific messenger of the UNESCO department of Kyiv National Linguistic University]. Kyiv. Vyp. 31. P. 9–13. (in Ukr.).
2. Vasetka, O. I. (2018). *Formalna i semantychna variantnist syntaksychnykh terminiv* [Formal and semantic variance of syntactic terms]. [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv: Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).

3. Vasetska, I. V. (2021). Polileksiia syntaksychnykh terminiv ukrainskoi movy [Polylexia of Syntax Terms of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
4. Vykhoanets, I. R., Horodenska, K. H., & Rusanivskiy, V. M. (1983). Semantyko-syntaksychna struktura rechennia [Semantic-syntactic structure of sentence]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
5. Vykhoanets I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
6. Vykhoanets, I. R. (1992). Narys z funktsionalnogo syntaksysu ukrainskoi movy [Essays on functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv. (in Ukr.).
7. Horodenska, K. H. (1991). Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts [Derivation of syntactic units]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukr.).
8. Huivaniuk, N. V. (2009). Slovo – Rechennia – Tekst [Word – Sentence – Text]. Chernivtsi. (in Ukr.).
9. Huivaniuk, N. V. Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts [Formal-semantic relations in the system of syntactic units.]. Chernivtsi: Ruta. (in Ukr.).
10. Zahnitko, A. P. (2004). Osnovy ukrainskoho teoretychnoho syntaksysu [Fundamentals of Ukrainian theoretical syntax.]. Horlivka. Ch. 1. (in Ukr.).
11. Zahnitko, A. P. (2009). Ukrainskyi syntaksys: teoretyko-prykladnyi aspekt. [Ukrainian syntax: theoretical and applied aspects]. Donetsk. (in Ukr.).
12. Zakharchyn, V. V. (1995). Ukrayinska movoznavcha terminolohiya kintsya XIX – pochatku XX stolittya [Ukrainian linguistic terminology of the end of the XIX – the beginning of the XX century]. [Unpublished PhD thesis]. Kyiv: Inst. of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).
13. Ivashchenko, V. L. (2015). Periodyzatsiia istorii stanovlennia ukrainskoi naukovoï terminolohii na tli terminolohichnoi diïalnosti v Ukraini: tradytsiini vymiry. [Periods of establishment of the Ukrainian terminology against the background of terminological activity in Ukraine: Traditional dimentions]. *Terminolohichniy visnyk. [Terminological Bulletin]*. Vyp. 3. P. 5–16. (in Ukr.).
14. Kozelko, I. R. (2019). Lnhvistychna terminolohiia V. Simovycha v konteksti hramatyk kintsia XIX – pershoï polovynyXX stolittia [Linguistic terminology of V. Simovych in the context of grammars of the end of the XIX – first half of the XX century]. [Unpublished PhD thesis]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. (in Ukr.).
15. Kurylo, O. (1918). Pochatkova hramatyka ukrainskoi movy [Elementary Grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv. Ch. 1–2. (in Ukr.).
16. Kurylo, O. (2008). Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Notes on the modern Ukrainian literary language]. Kyiv. (in Ukr.).
17. Medved, O. V. (2001). Ukrayinska hramatychna terminosystema (istoriya ta suchasnyy stan) [Ukrainian grammatical terminology (history and current state)]. [Synopsis of PhD thesis]. Kharkiv. (in Ukr.).
18. Mezhov, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts [The typology of minimal semantic-syntactic units]. Lutsk. (in Ukr.).
19. Moskalenko, N. A. (1959). Narys istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii. [Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology]. Kyiv. (in Ukr.).
20. Ohiienko, I. (1908). Ukrainska hramatychna terminologiia. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoïu pro istoriiu rozvytku yii [Ukrainian Grammatical Terminology: A Historical Dictionary of Ukrainian Grammatical Terminology with a Preface on the History of Its Development]. Kyiv: Drukarnia I Kyivskoi druk. spilky. (in Ukr.).
21. Ohiienko, I. (1980). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]. Vinnipch. (in Ukr.).

22. Ohiienko, I. (1935). Skladnia ukraïnskoi movy [Syntax of the Ukrainian language] (1). Zhovkva. (in Ukr.).
23. Simovych, V. (1921). Hramatyka ukraïnskoi movy dlia samonavchannia ta v dopomohu shkilnii nauksii [Grammar of the Ukrainian language for self-study and as an aid to school science]. Kyiv; Liaiptsig. (in Ukr.).
24. Simovych, V. (1918). Praktychna hramatyka ukraïnskoi movy [Practical grammar of the Ukrainian language]. Rashtat. (in Ukr.).
25. Chernobrov, Yu. A. (2017). Formuvannia syntaksychnoi terminolohii v ukraïnskomu movoznavstvi XIX – I pol. XX st. [Formation of syntactic terminology in Ukrainian linguistics in XIX – I part of XX century]. [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv: Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).
26. Shabat-Savka, S. T. (2014). Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukraïnskii movi. [Category of communicative intention in Ukrainian]. Chernivtsi. (in Ukr.).

Nataliia Ladyniak, Tetiana Sukalenko

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF UKRAINIAN SYNTACTIC TERMINOLOGY

The article describes the main stages of the development of Ukrainian syntactic terminology, defines the principles of its creation, and reveals its current state and problems. It has been established that Ukrainian syntactic terminology is a dynamic lexical-semantic system. Each period of its development is associated with changes in syntactic theory, which is reflected in the evolution of syntactic concepts, the re-thinking of their semantics, and the updating of terminological definitions. In addition, the formation of the terminology system is determined by extralinguistic factors: the long-term territorial division of Ukraine, the processes of Ukrainisation and Russification, repression in science, and the contribution of the diaspora.

A review of the fundamental works of linguists of the XX and early XXI centuries, which have contributed most to the development of the theory and practice of syntax, as well as the formation of the syntactic terminology system of the Ukrainian language, has been carried out. Textbooks, manuals and dictionaries of Ukrainian grammar from the early XX century by I. Ohiienko, O. Kurylo and V. Simovych were examined, they demonstrated the desire of scholars to develop their own scientific terminology by using nominations from the vernacular or adapting foreign terms. It has been defined that the process of forming a syntactic terminology system in the mid 1930s to 1950s of the XX century was conditioned by the policy of Russification and repressive measures against scholars. This had a negative impact on the development of grammatical terminology: most of the native terms were either lost or became similar to Russian ones.

The end of the XX century and the beginning of the XXI century marked a new period in the formation of syntactic terminology: the diversity of linguistic trends led to the use of terms from semantic, cognitive, and communicative syntax, which were of foreign origin, or to their parallel use. At the same time, linguists attempted to update the terminology of Ukrainian grammar from the early XX century or to create the own terminology based on native Ukrainian, which may be the subject of future scientific studies.

Key words: term, syntax, syntactic terminology, terminology system, Ivan Ohiienko.

Отримано: 03.09.2025 р.